

ДҮНИЕСІ: ЖАНУАРЛАР
ЖАМАҒАТЫ: ХОРДАЛЫЛАР
ТАБЫ: СҮТҚОРЕКТИЛЕР
САБЫ: ЖЫРТҚЫШТАР
ТҰҚЫМДАСЫ: FELIDAE
КІШІ ТҰҚЫМДАСЫ: PANTHERINAE
ТЕГІ: UNCIA
ТҮРІ: U. UNCIA

БАРЫС (ЛАТ. UNCIA UNCIA) ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ТАУЛАРДА, СОЛТҮСТІК ҮНДІСТАН, ПӘКІСТАН, БАЙКАЛ, ТИБЕТ ӨҢІРЛЕРІН МЕКЕНДЕЙТІН МЫСЫҚ.

СИРЕК, ТАРАЛУ АЙМАҒЫ ТАРЫЛЫП, САНЫ КЕМУДЕ. ТЯНЬ-ШАНЬ, ТАРБАҒАТАЙ, САУЫР МЕН АЛТАЙДЫҢ БИІК ЖОТАЛАРЫНДА ТАРАЛҒАН; ТАУЛАРДЫҢ АЛЬПІ ЖӘНЕ СУБАЛЬПІ БЕЛДЕУЛЕРІНДЕ ҚҰЗДЫ, ЖАРТАСТЫ ЖЕРЛЕРДІ МЕКЕНДЕЙДІ. ҚАЗАҚСТАНДА ЖАЛПЫ САНЫ - 200 БАСТАН АСПАЙДЫ; САНЫНЫҢ КЕМУІНІҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ - ҚАСАҚЫЛЫҚ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ҚОРЕКТІК ОБЪЕКТІЛЕР (ТАУТЕКЕ, АРҚАР, ЕЛІК) САНЫНЫҢ АЗАЮЫ. 1976 ЖӘНЕ 1985 ЖЫЛДАРЫ БАРЫСТАР АЛМАТЫ ХАЙУАНАТТАР БАҒЫНДА ӨСІП-ӨНГЕН. АҚСУ-ЖАБАҒЫЛЫ, АЛМАТЫ ЖӘНЕ МАРҚАКӨЛ ҚОРЫҚТАРЫНДА ЖӘНЕ ҮШ ҚОРЫҚШАЛАРДА ҚОРҒАЛАДЫ. ЖОҒАР ҚОРЫҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРЫП, ҚАЗІРГІ БАР ҚОРЫҚШАЛАРДА ҚОРҒАУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖАҚСARTU ҚAJET.

КӨП ТҮРКІ ЖӘНЕ КӨШПЕНДІ ЕЛДЕР ҮШІН, БАРЫС ҰЛТТЫҚ ТАҢБА. АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ҚАЛАТАҢБАСЫНДА - БАРЫС, ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕЛТАҢБАСЫНДА - ҚАНАТТЫ БАРЫС.

БАРЫС, ІРБІС – МЫСЫҚ ТҰҚЫМДАСЫНА ЖАТАТЫН ЖЫРТҚЫШ АҢ. ДЕНЕ ТҰРҚЫ 125 – 135 СМ, БИІКТІГІ 60 СМ (ШОҚТЫҒЫНАН АЛҒАНДА), ҚҰЙРЫҒЫ 90 – 100 СМ, САЛМАҒЫ ОТЫЗ – ҚЫРЫҚ КИЛОГРАМДАЙ. ТҮСІ КӨК СҰР, ТЕҢБІЛ ШҰБАР, САҚИНА ТӘРІЗДІ ДӨҢГЕЛЕК ҚАРА ДАҚТАРЫ БАР, ЖҮНІ ҰЗЫН ӨРІ ҚАЛЫҢ. ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ БИІК ТАУЛАРЫНДА (2000 М-ДЕН АСТАМ) КЕЗДЕСЕДІ. ОНЫҢ ЕҢ КӨП ЖҮРЕТІН ЖЕРІ – БАСЫН МӘҢГІ ҚАР БАСҚАН ТАСТЫ ТІК БЕТКЕЙЛЕР МЕН ҚИЯЛАР. ҚЫСТА ҚАР ҚАЛЫҢ ТҮСКЕНДЕ, БАРЫС ТАУДЫҢ ОРМАНДЫ БЕЛДЕУІНЕ ДЕЙІН ТӨМЕНГЕ ТҮСЕДІ. БАРЫС ТҰЯҚТЫ ЖАНУАРЛАРДЫ, ӨСІРЕСЕ, АРҚАРДЫ, ТАУ ТЕКЕНІ, ТАУ ЕШКІЛЕРІН, ЕЛІКТЕРДІ, АЛ ҚҰСТАРДАН ҰЛАР МЕН КЕКІЛІКТЕРДІ ҰСТАП ЖЕЙДІ. ҚОРЕГІН НЕГІЗІНЕН ІҢІРДЕ НЕМЕСЕ ТҮНДЕ АУЛАЙДЫ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАРЫСТЫҢ САНЫ ЖҮЗ СЕКСЕН – ЕКІ ЖҮЗДЕЙ. ОЛАР НЕГІЗІНЕН АҚСУ-ЖАБАҒЫЛЫ, АЛМАТЫ, МАРҚАКӨЛ ҚОРЫҚТАРЫ МЕН АЛМАТЫ, ЛЕПСІ, ТОҚТЫ ҚОРЫҚШАЛАРЫНДА МЕКЕНДЕЙДІ. АУЛАУҒА ТҰЙЫМ САЛЫНҒАН, САНЫНЫҢ АЗАЙЫП КЕТУІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ «ҚЫЗЫЛ КІТАПҚА» (1996) ЕНГІЗІЛГЕН. ҚАЗАҚ ЕЖЕЛДЕН БАРЫСТЫҢ ТЕКТІЛІГІН, БАТЫЛДЫҒЫН, АЙЛАЛЫЛЫҒЫН ПІР ТҰТҚАН. ДӘСТҮРЛІ ЖЫЛ САНАУЫМЫЗДЫҢ ҮШІНШІ ЖЫЛЫ БАРЫС ЖЫЛЫ. БАРЫС АЛМАТЫ, АСТАНА ҚАЛАЛАРЫНЫҢ ТӨЛТАҢБАЛАРЫНДА БЕЙНЕЛЕНГЕН.[2]

ЖЫРТҚЫШТАР ОТРЯДЫ - CARIVORA. МЫСЫҚТАР ТҰҚЫМДАСЫ – FELIDAE

ТАРАЛУЫ

ТҮРДІҢ ТАРАЛУЫ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЖӘНЕ ОҢТҮСТІК СІБІР ТАУЛАРЫН ҚАМТИДЫ. КАЗАҚСТАНДА ТЯНЬ-ШАНЬ, ЖОҢҒАР АЛАТАУЫ, ТАРБАҒАТАЙ, САУЫР, АЛТАЙ ТАУЛАРЫНДА ҚОНЫСТАНҒАН. ҚАРАТАУДА (СЫРДАРИЯЛЫҚ) XX Ғ. 40-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ЖОЙЫЛЫП КЕТКЕН. ІЛЕ ЖӘНЕ ЖОҢҒАР АЛАТАУЛАРЫНЫҢ ОНША БИІК ЕМЕС ЖОТАЛАРЫ – ТОРАЙҒЫР, СӨГЕТІ, КІШІ ЖӘНЕ ҮЛКЕН БӨГЕТІ, ҚАТУТАУ, АҚТАУ, ШОЛАҚ, МАТАЙ, АЛТЫНЕМЕЛДЕ БАРЫС ТҰРАҚТЫ МЕКЕНДЕМЕЙДІ, БІРАҚ ОЛАРҒА АНДА-САНДА ЕНГЕНІ БАЙҚАЛАДЫ. АЛТАЙ ТАУЛАРЫНДА БІРЕҢ-САРАҢ АҢМЕН КЕЗДЕСУ КҮРШІМ, ХОЛЗУН, ОҢТҮСТІК АЛТАЙ, ТАРБАҒАТАЙ, СОНДАЙ-АҚ БҰҚТЫРМА, ҚАРАҚАБА ӨЗЕНДЕРІНІҢ ЖОҒАРҒЫ ЖАҒЫНДА, МАРҚАКӨЛ МАҢЫНДА БАЙҚАЛДЫ.

МЕКЕНДЕЙТІН ЖЕРЛЕРІ

ТАСТЫ ҚҰЗДАР, НЕГІЗІНЕН, ТАУДЫҢ СУБАЛЬПИ ЖӘНЕ АЛЬПИ БЕЛДЕУЛЕРІНДЕ. СОНЫМЕН БІРГЕ, ОНША БИІК ЕМЕС ТАУЛАРДА ДА ОЛАРДЫҢ ТІК, ТАСТЫ ҚҰЗДЫ БЕТКЕЙЛЕРІНДЕ ҰШЫРАСАДЫ.

САНЫ

БАРЛЫҚ ЖЕРДЕ САНЫ ӨТЕ АЗ; ТЕК АЗДАП АЛМАТЫ ҚОРЫҒЫНДА ЖИІРЕК КЕЗДЕСЕДІ. ІЛЕ АЛАТАУЫНДА 30-35, ТЕРІСКЕЙ АЛАТАУЫНДА – 2-3, КЕТПЕНДЕ – 2-3 БАРЫС ТІРШІЛІК ЕТЕДІ. XX Ғ. 60-80 ЖЫЛДАРЫ КҮНГЕЙ АЛАТАУЫНДА ОНЫҢ ІЗДЕРІ ЖИІ КЕЗДЕСЕТІН. СОЛ ЖЫЛДАРЫ ЖОҢҒАР АЛАТАУЫНДА 50 БАРЫС ТІРШІЛІК ЕТТІ, АЛ САУЫРДА ІЗДЕРІ ҒАНА КӨРІНДІ. БАТЫС ТЯНЬ-ШАНЬДА СИРЕК, АҚСУ-ЖАБАҒЫЛЫ ҚОРЫҒЫНДА 2-3 БАРЫС ӨМІР СҮРЕДІ. XX Ғ. 70-80 ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚСТАНДА БАРЛЫҒЫ 180-200-ДЕЙ БАРЫС БАР ЕКЕНДІГІ АНЫҚТАЛДЫ, АЛ ҚАЗІРДЕ БҰЛ КӨРСЕТКІШ 120-130-ДАЙ ҒАНА.

НЕГІЗГІ ШЕКТЕУШІ ФАКТОРЛАР[ӨҢДЕУ]
БРАКОНЬЕРЛІК, ҚОРЕКТЕР САНЫНЫҢ КЕМУІ.

БІР ЖЕРДЕ ТҰРАҚТЫ ТІРШІЛІК ЕТЕДІ, БІРАҚ КҮН КӨРУ ЖАҒДАЙЫ НАШАРЛАҒАНДА КЕЙДЕ АЛЫСҚА ҚОНЫС АУДАРУЫ МҮМКІН. ҚЫСТА ТҰЯҚТЫ АҢДАР ТАУ ЕТЕКТЕРІНЕ ҚАРАЙ ТҮСКЕНДЕ, БАРЫСТАРДА СОЛ МАҢҒА ҚАРАЙ ҚОНЫС АУДАРАДЫ. ОНЫҢ НЕГІЗГІ АЗЫҚТАРЫ – ТАУТЕКЕ, ЕЛІК, ҚАБАН, МАРАЛ, АРҚАР, ҚОЯН, ШАҚЫЛДАҚ, ҰЛАР МЕН КЕКІЛІКТЕР. ЖЫНЫСТЫҚ ЖАҒАНАН ЕКІ ЖАСЫНДА ЖЕТІЛЕДІ. КҮЙГЕ ТҮСУІ – АҚПАН-НАУРЫЗ АЙЛАРЫНДА, БАЛАЛАРЫН МАМЫР-МАУСЫМ АЙЛАРЫНДА ТУАДЫ. ӘДЕТТЕ 1-5, СИРЕК – 2-3 ЖАС БАРЫСТАР ДҮНИЕГЕ КЕЛЕДІ.

ДЕНЕ ҰЗЫНДЫҒЫ БАСЫМЕН САНАҒАНДА 103-130 СМ, ҚҰЙРЫҚ ҰЗЫНДЫҒЫ 90-105 СМ, ИЫҒЫНА БИІКТІГІ 60 СМ ДЕНЕ, САЛМАҒЫ ЕР 45-55 КГ, ҰРҒАШЫЛАРЫ - 22-40 КГ ЖЕТЕДІ [8]. АРТҚЫ АЯҚТЫҢ ҰЗЫНДЫҒЫ - 22-26 СМ ЖҮН АРТЫНДАҒЫ ОНЫҢ ҰЗЫНДЫҒЫ 55 ММ, ӨТЕ ҚАЛЫҢ ЖӘНЕ ЖҰМСАҚ ЖОҒАРЫ БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ. [8] ОЛ СУЫҚ, ҚАТАЛ ҚОРШАҒАН ОРТА ЖАҒДАЙЛАРЫНА ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕДІ. БАРЫС АҢ ТЫҒЫЗДЫҒЫНА СӘЙКЕС, БАРЛЫҚ ІРІ МЫСЫҚ ЕРЕКШЕЛЕНЕДІ

ҚАҢҚАСЫ

БАС СҮЙЕГІН ЖӘНЕ ЖОТАЛАРЫ ЖАҚСЫ ДАМЫҒАН, САЛЫСТЫРМАЛЫ КҮШТІ, БІРАҚ БАСҚА МЫСЫҚ ТҰҚЫМДАСҚА ҚАРАҒАНДА АУЫРЛАУ БОП КЕЛЕДІ[7]. ЕРЛЕР БАС СҮЙЕГІНІҢ ҰЗЫНДЫҒЫ 18-19 СМ, КОНДОМИНИУМ-БАЗАЛЬДЫ ҰЗЫНДЫҒЫ 16,5-17,3 СМ, ЕНІ 12-13,5 СМ, 4.3-4.7 СМ, ЕРЕСЕК БАРЫС, СОНДАЙ-АҚ КӨПТЕГЕН БАСҚА МЫСЫҚТҰҚЫМДАСТАР СЕКІЛДІ , 30 ТІСТЕН. 6 КЕСКІШ, 2 АЗУ ЖОҒАРҒЫ ЖӘНЕ ТӨМЕНГІ ЖАҚ; ЖОҒАРҒЫ ЖАҚ – 3 БАСҚА МЫСЫҚТҰҚЫМДАСТАРДАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ СНЕЖНЫЙ БАРС, В ОТЛИЧИЕ ОТ ДРУГИХ БОЛЬШИХ КОШЕК, НЕ МОЖЕТ РЫЧАТЬ, НЕСМОТРЯ НА НЕПОЛНОЕ ОКОСТЕНЕНИЕ ПОДЪЯЗЫЧНОЙ КОСТИ, КОТОРАЯ, КАК СЧИТАЛОСЬ, И ПОЗВОЛЯЕТ БОЛЬШИМ КОШКАМ РЫЧАТЬ. НОВЫЕ ИЗУЧЕНИЯ ПОКАЗЫВАЮТ, ЧТО СПОСОБНОСТЬ РЫЧАТЬ У КОШАЧЬИХ ОБУСЛОВЛИВАЕТСЯ ДРУГИМИ МОРФОЛОГИЧЕСКИМИ ОСОБЕННОСТЯМ ГОРТАНИ, КОТОРЫЕ ОТСУТСТВУЮТ У СНЕЖНОГО БАРСА[11]. НЕСМОТРЯ НА СТРОЕНИЕ ГИОИДНОГО АППАРАТА КАК У БОЛЬШИХ КОШЕК (PANTHERA), ПРИЗЫВНОГО «РЁВА-РЫЧАНИЯ» НЕТ. «МУРЛЫКАНЬЕ» ПРОИСХОДИТ КАК ПРИ ВДОХЕ, ТАК И ПРИ ВЫДОХЕ — КАК У МЕЛКИХ КОШЕК (FELIS). СПОСОБЫ РАЗР

